

# **NATOS HISTORIE**



**STOPP NATO**

## «NATOs historie»

Dette er et vedlegg til heftet «NATO-guiden»

Se: <https://stoppnato.no/2020/05/30/nytt-hefte-nato-guiden/>

Dagens debatt om NATO er som oftest knyttet opp mot den aktuelle politiske debatten og diskusjoner om norsk sikkerhets- og forsvarspolitik. På mange vis var debatten om NATO mye større og bredere tidligere. Denne artikkelen skal friske opp en del sentrale temaer rundt NATOs tilblivelse og historie. Dette er viktige kunnskaper til å forstå hva NATO faktisk er.

Artikkelen er utgitt av «Stopp NATO» - juni 2020.

## NATO og Norge – myter og realiteter

4. april 1949 var utenriksministrene fra 12 nordatlantiske land samlet i Washington DC for å undertegne NATO (The North Atlantic Treaty Organization), den gang ofte også kalt «Atlanterhavspakten».

Opprinnelig besto NATO av 12 land; Belgia, Canada, Danmark, Frankrike, Island, Italia, Luxembourg, Nederland, Norge, Portugal, Storbritannia og USA. I 1952 ble Hellas og Tyrkia med, i 1955 Forbundsrepublikken Tyskland (det gjenforente Tyskland fra 1990), i 1982 Spania, i 1999 Polen, Tsjekkia og Ungarn, i 2004 Bulgaria, Estland, Latvia, Litauen, Romania, Slovakia og Slovenia, i 2009 Albania og Kroatia, i 2017 Montenegro, og i 2020 Nord-Makedonia. Totalt er det nå 30 medlemsland. Mange av de nye NATO-landene er tidligere Sovjet-republikker med grense mot Russland, altså langt fra det som vanligvis regnes til det nordatlantiske området. Hvordan og hvorfor oppstod NATO? Hvilken rolle hadde alliansen før og hvilke utviklingstrekk har vi sett gjennom alliansens lange eksistensperiode? Har NATO noen gang vært et vern for demokratiet eller er det først og fremst et redskap for amerikansk utenrikspolitikk? I det følgende gis det en kritisk diskusjon av NATOs rolle og karakter fra opprettelsen og fram til i dag. Det legges vekt på den tidlige historien.

### Bakteppe - situasjonen 1945-1949

8. mai 1945 kapitulerte Tyskland og 9. august samme år kapitulerte også Japan. Den andre verdenskrigen var dermed over. Sovjetunionen, USA og Storbritannia hadde vært allierte i kampen mot aksemaktene (Tyskland, Italia, Japan mfl.). Etter Tysklands angrep på Sovjetunionen 22. juni 1941 var det Sovjetunionen som bar de tyngste byrdene i krigen mot Tyskland. Den andre fronten i Europa kom ikke i stand før invasjonen i Normandie 6. juni 1944. Som en illustrasjon kan det nevnes at britene og amerikanerne som sloss i Nord-Afrika, kjempet mot i underkant av ti divisjoner fra aksemaktene. Sovjetunionen og Den røde armé sloss mot 200 av aksemaktenes divisjoner, altså 95 prosent av styrkene som Hitler med forbundsfeller disponerte.

Krigsperiodens ledere i USA, Storbritannia og Sovjetunionen Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill og Josef Stalin møttes flere ganger bla. på den såkalte Jaltakonferansen. Her ble det avtalt såkalte interessesfærer etter krigen. Da Roosevelt døde overtok Harry S. Truman som USAs president. Truman landet på en mer konfronterende politikk overfor Sovjetunionen.

Både USA og Sovjetunionen hadde etter krigens slutt redusert sine stående styrker betraktelig. USA reduserte sine styrker til 13 prosent (1,5 millioner) av det de var i 1945, mens Sovjetunionen reduserte styrkene til 20 prosent (2,9 millioner) av det de var i 1945. USA var også fram til 1949 alene om å ha atomvåpen. Dessuten hadde USA en enorm militær slagkraft i marinen og flyvåpenet, og utviklet og produserte sine langdistansebombefly. I de første årene etter krigen etablerte USA baser rundt Sovjet, og i 1949 var det 400 av dem.

Etter krigen opplevde kommunistpartiene i land etter land betydelig framgang. I Belgia, Nederland, Luxemburg, Danmark, Norge og Sverige oppnådde kommunistpartiene mellom 10 og 14 prosent oppslutning ved valgene. I Island og i Finland stod kommunistpartiene enda sterkere, der oppnådde disse partiene om lag 20 prosent av stemmene. Enda sterkere oppslutning fikk partiene i Italia og Frankrike, der lå stemmeandelen på omtrent 30 prosent.

Alliansen mellom Sovjetunionen og Vestmaktene fra krigens dager gikk raskt i oppløsning. Den 5. mars 1946 holdt Churchill sin berømte tale i Fulton i Missouri hvor han sa: «*Fra Stettin i Baltikum til Trieste i Adriaterhavet har det senket seg et jernteppe tvers over kontinentet.*» Han krevde en vestlig antisovjetisk blokk.

12. mars 1947 presenterte president Truman den såkalte **Trumandoktrinen**. Med den lanserte presidenten USA i rollen som verdens politimann. Marshall-planen ble lansert 5. juni 1947, men ble først vedtatt i Kongressen året etter. Den hadde flere siktemål. Det ene var økonomisk gjenreisning etter krigen, samtidig som USA da skulle kunne få avsetning på sine overskuddsprodukter. Dessuten var det viktig for USA å dempe opp for den sterke oppslutningen som kommunistpartiene hadde oppnådd i vest.

Som et ledd i amerikansk utenrikspolitikk inngikk etablering av militærallianser. I tillegg til NATO ble lignende allianser ble inngått i Sørøst-Asia (SEATO), med Australia og New Zealand (ANZUS-pakten) og i Midt-Østen (SENTO).

Dette hadde støtte blant USA-orienterte europeiske politikere, også blant sosialdemokratene. Det første kjente initiativet var kanskje da den britiske utenriksministeren Ernest Bevin holdt en tale i Underhuset 22. januar 1948 der han anbefalte at Labour-regjeringen skulle ta initiativ til en militærallianse på grunn av trusselen fra Sovjetunionen, dette ble ofte kalt Bevin-planen.

Einar Gerhardsens såkalt «Kråkerøytale» i 1948 påvirket i stor grad begivenhetene. Bakgrunnen var bl.a. endringer i Tsjekkoslovakia som noen omtaler som kupp. På Jaltakonferansen etter krigen hadde det vært enighet om at Tsjekkoslovakia skulle være en del av Sovjetunionens interessesfære. Likevel førte endringene i landet til at Gerhardsen brukte det til å skape frykt for ytre venstre, som ofte var de som stilte seg kritisk til en allianse med vestmaktene.

## Norges vei inn i NATO

Norges vei inn i NATO kan sies å ha røtter i deler av eksilmiljøet som oppholdt seg i London under annen verdenskrig. Det hadde vært betydelig støtte i Norge til nøytralitetspolitikken fram til 9. april 1940. Etter det tyske overfallet på Norge, støttet utenriksminister Halvdan Koht tidlig et norsk-britisk krigssamarbeid. Trygve Lie, som overtok som utenriksminister etter Koht, var klart mer vestorientert enn det Koht hadde vært.

På regjeringskonferansen 8. mai 1942 ble «Hovedlinjer i norsk utenrikspolitikk» vedtatt. Disse hovedlinjene omtaler også forholdet til Sverige og Danmark. Her het det at: *«Norge må etter krigen ha et nært samarbeid med Sverige, både av ideologiske og strategiske grunner. Vi har en lang felles grense, og Sverige har en viktig strategisk stilling ved Skagerak. Sverige trenger, likeså vel som Norge, et samarbeid med Vestmaktene, og det vil være av vesentlig betydning for Norge at også svenskene blir med i et atlantisk system. Det skulle være forholdsvis lett å gjennomføre etter krigen fordi folkestemningen i Sverige utvilsomt er antinazistisk og proalliert. Også forsvaret av Danmark er av stor betydning for Norge. Danmark er et nordisk og demokratisk land, og det har en viktig strategisk stilling.»*

Mange innenfor DNA begynte tidlig å arbeide for en militær tilknytning mellom Norge og Vestmaktene. Noen dager etter Bevins tale i Underhuset, ble talen drøftet på en regjeringskonferanse i Norge, men her var det ingen enighet. De motsetningene som fantes i Arbeiderpartiet, synliggjøres også i en melding til Washington. Militærattacheen ved den amerikanske ambassaden i Oslo sendte julaften 1947 en melding til Washington. Her referer han fra en samtale med den norske hær sjefen som hadde sagt at *«det var norsk utenrikspolitikk å slutte seg til vestblokken, med at det skulle skje langsomt og forsiktig for å holde Arbeiderpartiets venstrefløy i tømme.»*

Motstanden mot å knytte Norge til en vestlig allianse var imidlertid stor både i regjeringen, i Arbeiderpartiets stortingsgruppe (hvor det var et flertall mot), i store deler av arbeiderpressen og i hele partiet. Det første vedtaket som uttrykte støtte for en vestlig allianse ble gjort av Oslo Arbeiderpartis representantskap som i en uttalelse 3. februar 1948 gav tilslutning til Bevins tankegang, uten at den sto på saklista. Uttalelsen som ble vedtatt av møtet ble forfattet av Haakon Lie. Denne uortodokse organisasjonsmessige framgangsmåten skulle bli brukt hele veien fram til DNAs landsmøte i 1949 gjorde vedtak om at Norge skulle tilslutte seg NATO.

28. februar holdt statsminister Einar Gerhardsen den såkalte Kråkerøytalen. Gerhardsen uttalte her at: *«Hendingene i Tsjekkoslovakia har hos de fleste nordmenn ikke bare vakt sorg og harme - men også angst og uhyggestemning. Problemet for Norge er, så vidt jeg kan se, i første rekke et innenrikspolitisk problem. Det som kan true det norske folkets frihet og demokrati - det er den fare som det norske kommunistparti til enhver tid representerer.»*

Bakgrunnen var bl.a. endringer i Tsjekkoslovakia som noen omtaler som kupp. På Jaltakonferansen etter krigen hadde det vært enighet om at Tsjekkoslovakia skulle være en del av Sovjetunionens interessesfære. Likevel førte endringene i landet til at Gerhardsen brukte det til å skape frykt for ytre venstre, som ofte var de som stilte seg kritisk til en allianse med vestmaktene.

Enn så lenge gav den offisielle norske politikken et skinn av nøytralitet og brobygging. Men det hindret ikke myndighetene fra å arbeide tettere med Vestmaktene. Våren 1948 sendte etterretningssjef Evang DNA-politikere som sine folk til ambassader i Øst-Europa, og forsvarsminister Jens Christian Hauge tok initiativet til oppbygging av en hemmelig militær organisasjon i direkte og avtalefestet samarbeid med britisk etterretningstjeneste, og seinere også CIA.

På ettervinteren i 1948 oppsto det to rykter. Det første gikk ut på at sovjetmyndighetene ville foreslå en militærpakt eller ikkeangrepspakt med Norge. Det andre ryktet var informasjonen om et forestående sovjetisk lynangrep mot Norge. Det er seinere ikke funnet noe støtte til ryktene om at Sovjetunionen hadde som hensikt å angripe Norge.

Alternativet til NATO som hadde stor tilslutning i Arbeiderpartiet var en nordisk forsvarsallianse. På et nordisk utenriksministermøte i Oslo 23.-24. februar 1948 fant de første diskusjonene om et skandinavisk forsvarsforbund på regjeringnivå sted. Sveriges utenriksminister Östen Undén forhørte seg først om Norge var villig til å diskutere et nærmere militærpolitisk samarbeid mellom Norge og Sverige, og se på muligheten for et forsvarsforbund som også inkluderte Danmark. Finland hadde da allerede inngått en vennskapspakt med Sovjetunionen, mens den nye nasjonen Island ikke hadde noe eget forsvar, men hadde hatt amerikanske styrker stasjonert siden krigens dager. Deretter foreslo Undén konkret at et forsvarspolitisk samarbeid – til forsvar for nordisk nøytralitet-skulle utredes. Svenskene ville at forbundet skulle stå utenfor enhver gruppering av andre makter, mens man på norsk hold ville ha tilknytning mot vest, noe ledende politikere i lang tid hadde arbeidet for, noen av dem som nevnt helt siden oppholdet i London. Under et avsluttende møte i Oslo 29.-30 januar 1949 ble forsøket om å skape et skandinavisk forsvarsforbund skrinlagt fordi Norge framsatte et nærmest ultimatum om at alliansen måtte ha en formell tilknytning til Vestmaktene.

Arbeiderpartiets landsmøte ble holdt dagene 17. til 20. februar 1949. På saklisten stod ingenting om Atlanterhavspakten. Det var dermed uforberedte landsmøtedelegater som skulle debattere denne viktige saken. Johanne Åmlid, som var delegat på landsmøtet, skriver i boka «Ut av kurs» at det ble sterkt understreket at landsmøtet ikke skulle vedta noe, det skulle bare

avgi en prinsipiell uttalelse «om tilslutning til de vestlige demokratier» eller «samvirke med de vestlige demokratier». Først rett før middagspausen på landsmøtets tredje dag fikk delegatene utlevert flertalls- og mindretallsinnstillingene fra landsstyrets behandling. Samtidig ble det opplyst at saken måtte avgjøres samme dag. Altså en kuppregert behandling stikk i strid med vanlige organisasjonsmessige prinsipper.

Johanne Åmlid skriver: «Hadde det ikke vært det heseblesende jaget som preget forhandlingene, kunne opposisjonen ha samrådd seg og fremmet forslag om at de nordiske forhandlingene skulle tas opp igjen. Med tre minutters taletid fortsatte debatten i lyntempo for at landsmøte skulle nå fram til votering samme kveld. Det var ingen mulighet for samlet opptreden fra opposisjonen. Vi hadde liten eller ingen kontakt med hverandre, dels fordi vi ikke visste hvem de andre var, dels fordi det ikke ble tid. I møteledelsen satt partiets mest erfarne folk som hadde god øvelse i å behandle slike store møter. Da dirigenten foreslo prøvevotering, ante vi fred og ingen fare, og ingen protesterte eller forlangte skriftlig avstemning. Men prøvevoteringen ved håndsopprekning viste seg å få skjebnesvangre følger, for på denne måten kunne alle paktmotstanderne registreres. Og i personlig pågang utenfor forhandlingene fikk vi høre at motstand mot A-pakten kunne bli oppfattet og utlagt som mistillit til utenriksministeren og statsministeren, ja kanskje til hele regjeringen. Og dette var bare noen få måneder før stortingsvalget. Selv opplevde jeg å bli tatt i skole av Tranmæl da jeg hadde vært freidig nok til å sette fram forslag om utsettelse av saken og innkalling av et ekstraordinært landsmøte. Han kom bort til meg og sa jeg måtte forstå hvor farlig situasjonen var. Utenriksdepartementet hadde fått melding om at Norge var det neste landet som sto for tur til å bli overfalt etter Tsjekkoslovakia. Meldingen var naturligvis hemmelig, men han kunne innestå for den. Derfor hastet det med A-pakten som ville sikre oss hjelp fra USA.»

To av de som kraftigst gikk mot norsk tilslutning til A-pakten var Kaare Fostervoll og Olav Oksvik. Fostervoll sa blant annet: «Det å slutte seg til en militær stormaktsgruppe av disse dimensjoner er ikke bare et spørsmål om våpenleveranser. Følgen av Amerikas og Englands sikkerhetspolitikk er at Russland føler seg innringet. Ringen er sluttet fra Persia, Tyrkia og Hellas. Videre over Storbritannia til Island og Grønland. Når nå også Norge kommer med, så kjennes det av Russland selvsagt som innringning.»



Olav Oksvik sa blant annet dette: *«Atlanterhavspakten skal gi oss garanti, men først i dag foreligger pakten som diskusjonsgrunnlag i det amerikanske senat. Der diskuteres viktige prinsipper som kan være avgjørende for Norges interesser uten at vi kan øve noen innflytelse ... Det avgjørende er at hvis vi går inn i Atlanterhavspakten, så går vi inn i en militær organisasjon hvor vi visstnok kan få et eller annet tilsagn om sikkerhet, men vi vil ikke ha noe herredømme over hvilke konflikter vi kan bli trukket bort i. Vi behøver ikke bli trukket bort i en krig på grunnlag av forsvar for de demokratiske rettigheter. Vi kan like gjerne komme i krig på grunnlag av kapitalistiske interesser idet vi i dag og neppe heller i fremtiden vil få innflytelse på hvilke partnere vi samarbeider med og hvilke krigsårsaker som foreligger. Det er dette som i dag er min hovedinnvending.»*

Da flertalls- og mindretallsinnstillingene ble lagt fram for prøvevotering på landsmøtet (Oksvik hadde skrevet mindretallsinnstillingen), viste det seg at bare 35 representanter stemte for mindretallets forslag. 329 delegater stemte for flertallets innstilling. Oksvik valgte derfor å trekke sitt forslag, slik at landsmøtet enstemmig stemte for flertallsinnstillingen.

3. mars 1949 fikk Stortinget i et hemmelig møte for første gang anledning til å debattere spørsmålet om Atlanterhavspakten. Innstillingen fra komiteen lød: *«Stortinget er enig i at Norge søker samarbeid med de vestlige demokratier på det forsvarspolitiske område, og at vi om mulig søker å komme med i de forberedende drøftelser om en freds- og forsvarspakt mellom landene ved det nordlige Atlanterhav (Atlanterhavspakten).»* I dette hemmelige møtet fant avstemningen sted. NKPs stortingsrepresentanter stemte mot. Det gjorde også to stortingsrepresentanter fra Arbeiderpartiet. 16 NATO-motstandere fra Arbeiderpartiet, med Olav Oksvik i spissen, var fraværende. De dro på befaringsreise på Landbrukshøyskolen på Ås for å slippe og stemme mot egen overbevisning.

I dag er det lett å konstatere at opposisjonen var framsynte i sine innlegg på Arbeiderpartiets landsmøte siden vi i dag vet at Norge har deltatt i flere NATO-kriger som er i strid med folkeretten.

## Basepolitikken som ble vekk

Selv om Norge sluttet seg til NATO ble det tatt noen vesentlige reservasjoner for å unngå å provosere Sovjetunionen. I 1949 sa Norge nei til utenlandske baser og atomvåpenlagre på norsk jord så lenge landet ikke var angrepet eller utsatt for trusler om angrep (baseerklæringen avgitt i februar 1949). I 1957 var Norge ett av få land i NATO som sa nei til lagring av atomstridshoder i fredstid, og i 1975 ble det krevd forsikringer om at NATOs marinefartøy ikke hadde atomvåpen om bord når de anløp norske havner. Basepolitikken var ikke praktisert uten omgâelser. Fly og marinefartøyer fra andre NATO-land brukte norske flyplasser og marinebaser. For eksempel ble et amerikansk spionfly som hadde mellomlandet i Bodø skutt ned over Sovjetunionen 1. mai 1960. Det ble heller aldri kontrollert om amerikanske og britiske marinefartøyer på besøk i Norge hadde atomvåpen om bord. Det var etablert stasjoner til hjelp for navigering av amerikanske atomubåter (de såkalte LORAN C-stasjonene) og det ble etablert forhåndslagre av alliert militært materiell.

Likevel var det en brei tilslutning til den norske basepolitikken og Norge var et av de få landene i NATO uten amerikanske eller britiske baser. Offisielt sett ble denne akseptert. På 1970-tallet var det kun Andres Langes Parti som seinere ble Fremskrittspartiet som åpent gikk mot basepolitikken.

Slike selvstendige vurderinger og diskusjoner er det slutt på i dag. Norske forsvarspolitikere fra nesten alle partier stiller opp for USA. Uansett om det gjelder plassering av marinesoldater fra USA på base i Værnes, lagring av våpen og tungt militært materiell i Trøndelag, kjøp av kampfly som fortrinnsvis kan brukes i «Out of area» operasjoner eller avvisning av FNs resolusjon mot atomvåpen, så stiller Norge reservasjonsløst opp.

## NATO-motstanden – overvintring og oppsving

De første årene var det liten aktivitet blant norske NATO-motstandere. Foruten om NKP, som i årene etter krigen hadde rask tilbakegang, var den åpne motstanden mot NATO i Norge de første årene knyttet til ukeavisa Orientering. At det fantes en latent NATO-motstand som var sterkere enn det som offisielt kom fram skulle vise seg ved det såkalte påskeopprøret i 1958.

Medlemmer i Sosialistisk Studentlag ved Universitetet i Oslo, Arbeiderpartiets partilag der, hadde lenge vært skeptisk til partiledelsens manglende vilje og evne til å diskutere utenrikspolitikk. Før påske i 1958 ble det derfor utarbeidet et opprop mot NATO og atomopprustning med krav om at Norge må legge ned veto i NATOs råd; vesttyske styrker skal ikke utstyres med atomvåpen. Stortingsrepresentantene i Arbeiderpartiet ble kontaktet per telefon, og mange var positive til å skrive under på oppropet. Det endte med at over halvparten av Arbeiderpartiets stortingsgruppe ga sin tilslutning. Dessuten var det ja fra fagforeninger som representerte ca. 300 000, over halvparten av LOs medlemmer. Oppropet ble gjort kjent påskeaften, 5. april 1958. Da ble det rabalder, eller snarere et politisk sjokk i toppledelsen av Arbeiderpartiet. Mange ble ekskludert og Sosialistisk Studentlag ble utstøtt fra partiet. Samtidig kviknet imidlertid debatten rundt Norges sikkerhetspolitikk til og det foregikk store atommarsjer i mange byer. NATO-motstanden i befolkningen økte, og Sosialistisk Folkeparti (SF) ble dannet i 1961 etter at flere av NATO-motstanderne i kretsen rundt ukeavisa Orientering ble ekskludert fra Arbeiderpartiet.

NATO-motstanden skulle imidlertid få et oppsving utover 1960-tallet. USAs krigføring i Vietnam bidro til at ungdomskullene i hele verden på slutten av 1960-tallet ble sterkt radikaliseret. I Norge var det partipolitiske uttrykket for den radikale ungdomsbevegelsen Sosialistisk Folkeparti (SF). På SFs landsmøte i februar 1969 brøt det revolusjonære ungdomsforbundet til SF, SUF (ml), ut av SF. Utbruddet fra SF var utgangspunkt for det som seinere blei AKP og RV, og langt seinere Rødt. Alle miljøer til venstre for Arbeiderpartiet var i denne perioden NATO-motstandere, og innenfor Arbeiderpartiet og Venstre fikk NATO-motstanden et oppsving. Antiimperialisme og kamp mot USAs framferd rundt om i verden hadde gjennomslag både i AUF og Unge Venstre. Unge Venstre var mot NATO. AUF tok også i 1969 standpunkt mot NATO med overveldende flertall.

NATO-motstanden økte også som følge av det ble avdekket at NATO spilte en rolle også innenrikspolitisk som et redskap mot venstrekrefter.

## NATO er et redskap mot venstrekrefter

NATO ble også den gangen framstilt som en allianse til forsvar for demokratiet, men det ble helt fra starten av tatt lett på medlemsland som ikke etter noen målestokk kunne sies å være demokratiske. Diktaturstaten Portugal var blant NATO 12 opprinnelige medlemsland. I perioden fra 1949 til fascistdiktaturet falt i 1974, var demokratisering av Portugal ikke på NATOs agenda. Heller ikke at Portugal skulle gi slipp på sine kolonier i Angola og Mosambik, som landet førte langvarig krig for å beholde.

Året etter at Norge ble med i NATO – i 1950 – vedtok Norge nye «Beredskapslover»: «Om særlige tiltak under krig, krigsfare eller lignende forhold». En rekke NATO-land gjorde det samme. Hånd i hånd fulgte opprettelse av såkalte «*stay-behind-grupper*» (hemmelige militære grupper) og overvåkingspolitiets registrering av politisk virksomhet og folk som «*truet rikets sikkerhet*».

I et land skulle også NATO bidra til å fjerne den folkevalgte regjeringen. Hellas ble medlem i NATO i 1952. I april 1967 ble et fascistisk kupp gjennomført med CIA i en sentral rolle. Den amerikanske 6. flåte anker opp utenfor havna i Athen straks før kuppet. Demokratiet i Hellas ble avskaffet etter en NATO-plan som het «Prometheus». Planen inneholdt detaljerte retningslinjer for arrestasjon og internering av kommunister, progressive fagforeningsledere, venstreradikale intellektuelle og folk som har gått inn for en nasjonalt uavhengig politikk. Bakgrunnsmateriale for planen er etterretningsrapporter utarbeidet av det lokale overvåkingspoliti i nært samarbeid med CIA. Planen viste seg å være meget effektiv. All antikapitalistisk og demokratisk opposisjonen ble knust.

Også i Italia ble noe lignende vurdert. En morgen i juni 1964 var det nær blitt gjennomført et kupp i Italia etter en plan kalt Piano Solo.

I et dekret fra NATO-rådets møte i Roma i 1965 het det: "*Selv om faren fra et militært synspunkt er blitt mindre er den imidlertid vokst når det gjelder undergravende virksomhet. Det er nødvendig at NATO besvarer denne undergravende virksomhet med konsentrerte og effektive midler*".

Prometheusplanen var en underplan utarbeidet spesielt for greske forhold, men det er også det eneste spesielle ved denne planen. Liknende planer ble laget for alle NATO-land (også Norge) og ble modernisert etter behov.

Innføringa av unntakslovene var et krav fra USA. Disse lovene retter seg mot potensielle fiender av amerikanske interesser. Den hemmelige overvåkinga kom også i stand etter krav fra Washington. USA gjorde videre krav på å få utlevert overvåkingsmateriale om andre lands borgere.

I ei rekke land hvor amerikanske selskaper har betydelige interesser, har CIA eller USA-regjeringa blandet seg inn i politikken. Noen ganger har det vært snakk om indirekte, hemmelig press, andre ganger åpen intervensjon. Eksemplene er mange. I 1953 lyktes det CIA å styrte Mossadeque-regimet i Iran, - som ville nasjonalisere landets olje. Et CIA-understøttet høyrekupp avsatte i 1954 den demokratisk valgte Arbenz i Guatemala. Kuppet i Chile i 1973 mot den folkevalgte sosialistiske presidenten Salvador Allende er kanskje mest kjent.

Også i Norge øvde militæret mot venstrekrefter innad i landet. Den 13. juni 1973 ble sambandssoldat Narve Trædal arrestert på tjenestestedet sitt ved Forsvarskommando Nord-Norge på Reitan ved Bodø. Han var mistenkt for å ha kunngjort to hemmeligstempla meldinger fra øvelsen "*Firm Sand*". Dagen etter ble han dømt til tre ukers varetektsfengsel i Bodø forhørsrett, sikta for brudd på militær straffelov. 10. juli meldte han fra om at han ikke ville godta forhørsrettsdommen, men ønska saka behandla i lagmannsretten. Den 10. september ble han satt under tiltale ved Bodø byrett for brudd på militær straffelov.

Han ble tiltalt fordi han ca. 20. mars 1973 sendte to konfidensielle meldinger til avisa Klassekampen og fordi han hadde kopiert og tatt bort de to meldingene fra arkivet, i strid med gjeldende instruks.

Den 25. februar 1974 ble han i Bodø byrett funnet skyldig i begge tiltalepunktene. Han ble dømt til betingta fengsel i 90 dager, med en prøvetid på to år.

På denne tida ble det holdt en serie øvelser (Good Heart, Firm Sand, Strong Express, Wintex - 73), hvor Wintex -73 var den mest omfattende. Alle øvingstelegrammene ble avslørt i Klassekampen nr. 1 -74, i alt 2 øvelsesinstruksjoner og 33 øvelsestelegram.

Øvelse "Strong Express" var en feltøvelse i tradisjonell forstand. De tre andre var stabsøvelser på NATO-plan som ikke har foregått i terrenget, men på sambandet, på stabs- og kommandoplan. De som har kommandoen på ulike nivåer skal få skissert opp en tenkt krigs- eller førkrigssituasjon og skal gi ordre i samsvar med det. Altså en testing av kommandolinjene. Telegrammene som ble sendt til klassekampen avslørte at disse tre øvingene(, Good Heart, Firm Sand og Wintex-73) la vekt på behandlingen av **indre fiender**.

Hvem var så de indre fiendene i de øvingstelegrammene som Trædal avslørte? Jo. Det var streikende arbeidere, radikale studenter og skoleungdommer, medlemmer og sympatisører av SUF (ml), FNL-gruppene og Kampanjen Norge ut av NATO. I telegrammene er det til og med nevnt helt konkrete grupper i helt konkrete byer og tettsteder.

Flere av øvelsene (Wintex) var "totalforsvarsøvelser" der statsministeren har vært øverste ansvarlig og sivile tjenestemenn i stat, fylke og kommune har vært med. Wintex var altså en stor NATO-øvelse som foregikk i alle NATO-land samtidig, og som involverte sivile myndigheter på alle nivåer i samfunnslivet fra statsministeren og nedover.

Det heter i et direktiv for Wintex -73:

*"Deltakerne skal reagere på den fiktive situasjonsutviklingen slik de ville ha gjort i fall situasjonen var virkelig. En forhåndskonstruert situasjonsutvikling kan imidlertid ikke dekke alle de assosiasjoner en virkelig situasjonsutvikling ville skape. Dette medfører at deltakerne må være innstilt på å vise fantasi og innlevelsesevne for å kompensere alle disse manglene ved øvelsesopplegget".*

Øvingstelegrammene viste at stat, regjering og forsvarsledelse ser på vanlige, opposisjonelle folk som femtekolonnister og at de øver på voldsbruk mot dem.

### «Out-of-area» strategien- NATO utvider sitt virkeområde

Etter Sovjetunionens sammenbrudd ble NATOs geografiske virkeområde sterkt utvida. “Out-of-area” er NATO sjargong for operasjoner utenfor medlemslandenes territorium. I det nye strategiske konseptet fra 1991 ble det åpnet for krigføring utenfor medlemslandenes territorium, og Norge har flere ganger deltatt i «out-of-area» kriger etter 1991. Debatten om dette har vært beskjeden både i den politiske eliten og i befolkningen. Selv ikke Stortinget har diskutert slike spørsmål i offentlighet.

Berlinmuren falt 9. november 1989, og mot slutten av desember 1991 ble Sovjetunionen oppløst, og verden, ikke minst sett fra et sikkerhetspolitisk perspektiv, var endret. NATO-toppmøtet i London slo fast at Sovjetunionen ikke lenger var en trussel. Den ‘kalde krigen’ var over. NATO var på jakt etter en ny oppgave og viste seg raskt å bli relevant igjen i en krig NATO ikke formelt deltok i. Under Gulfkrigen i 1991 var det ingen relevant artikkel som kunne brukes fra NATOs side for å legitimere støtte til USAs krigføring. Det var en amerikansk ledet krig, men ingen NATO-operasjon. Men 12 av datidas 16 medlemsland deltok i krigen på USAs side, og mulighetene for at NATO kunne delta i kriger over hele verden for å fremme vestlige verdier så lovende ut.

Fra mars til juni 1999, gjennomførte NATO luftangrep på serbiske styrker og strategiske mål i Kosovo for å presse Serbias leder Slobodan Milosevic til å gi opp. I Kosovo-krigen i 1999 var NATO involvert utenfor eget område. NATOs intervensjon i Kosovokrigen markerte et skille for alliansen. NATOs operasjoner på Balkan ga rom for nye muligheter til kriger utenfor den tradisjonelle rammen.

NATO sprenget også sine gamle rammer ved å innlemme mange tidligere Østblokkland. I 1990 fikk Mikhail Gorbatsjov en garanti av den amerikanske utenriksministeren James Baker som gikk ut på at hvis Sovjetunionen flyttet sine tropper og tillot tysk gjenforening, ble han

lovet at «NATO ikke ville utvide seg en tomme mot øst». En lignende forsikring fikk Gorbatsjov av den tyske kansleren Helmut Kohl, «ingen tidligere Warszawa-pakt land skulle innlemmes i NATO». Det er ikke vanskelig å forstå hva Russlands mener om den utviklingen som har foregått siden.

Endringen av NATO skjøt for alvor fart da Allied Command Transformation (ACT) ble opprettet i 2003 for, og da spesielt arbeidet med NATO Response Force (NRF). Omleggingen ble prioritert av den amerikanske administrasjonen som ønsket å kvitte seg med det tradisjonelle forsvar NATO fortsatt forfektet, til fordel for styrker som lettere kunne utplasseres og delta i kriger utenfor NATOs kjerneområder. Omleggingen ble en realitet og er et konkret eksempel på den politiske endringen NATO har gjennomgått. Fra å kun fokusere på det nord-atlantiske området opererer nå NATO først og fremst utenfor medlemslandenes territorium.

Fra å ikke ha deltatt i noen kriger eller «militære operasjoner» deltok NATO i 13 pågående eller avsluttede operasjoner bare i perioden 1990 til 1995. Og flere skulle det bli. Siden 1999 har NATO deltatt i kriger i Jugoslavia (1999), Afghanistan (fra 2001), Irak (2003), Libya (2011) og Syria. Nå prioriteres krigføring utenfor organisasjonens «kjerneområde». Dette har hovedsakelig skjedd uten åpen diskusjon.

Land utenfor alliansen som Sverige og Finland trekkes også stadig mer inn i felles øvelser med NATO.



## Referanser

Enholm, Kari (1979): *Bak fasaden, 30 år med NATO*

Eriksen, Knut Einar (1972): *DNA og NATO*

Gerhardsen, Einar (1971): *Samarbeid og strid*

Lie, Haakon (1985): *Skjebneår 1945-1950*

Åmlid, Johanne (1966): *Ut av kurs*

Gustavsén, Finn (1968): *Rett på sak*

Borgen, Erling og Andersson, John E. (1973): *Storebror ser deg - En kartlegging av overvåkingspolitiet i Norge og NATOs hemmelige kupplaner*

Haugland, Jens (1970): *Juntaen ut av NAT*

Trædal, Narve (1974): *Soldaten som ikkje ville teie*

Blindheim, Svein (1981): *Offiser i krig og fred*

Overrein, Arne: *Russisk utenrikspolitikk – Fra avmakt til stormakt*, Vardøger 37/2018